

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(450.361Trst)"1943/1945"
329.18-051(450.361Trst)

Prejeto: 1. 6. 2019

Klemen Kocjančič

asist. dr., Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede UL, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: klemen.kocjancic@fdv.uni-lj.si

Waffen-SS v Trstu in bližnji okolici med drugo svetovno vojno

IZVLEČEK

Trst, glavno mesto tržaške province, je bil med nemško okupacijo v letih 1943–1945 pomembno garnizijsko mesto, zahvaljujoč svojemu geostrateškemu položaju in pristanišču. Kot glavno mesto novoustanovljene Operacijske cone Jadransko primorje (OZAK) je bil sedež nekaterih nemških policijskih in (para)vojaških enot, med katerimi so bile tudi enote ter ustanove Waffen-SS. Pričujoči članek predstavlja enote oziroma ustanove Waffen-SS, ki so bile prisotne v Trstu in bližnji okolici, ter njihovo vlogo med drugo svetovno vojno, še posebej v odnosu do partizanskih odredov Slovenije (oziroma Jugoslavije) in narodnoosvobodilne vojske, ki se je pozneje preimenovala v Jugoslovansko armado.

KLJUČNE BESEDE

Druga svetovna vojna, Trst, OZAK, Waffen-SS, narodnoosvobodilni boj

ABSTRACT

WAFFEN-SS IN AND AROUND TRIESTE DURING THE SECOND WORLD WAR

Due to its geostrategic position and port, Trieste, the capital of the Province of Trieste, was an important garrison city during the German occupation in 1943–1945. As the centre of the newly created Operational Zone of the Adriatic Littoral (OZAK), it was also the headquarters of some German police and (para)military units, including the divisions and establishments of Waffen-SS. The article at hand presents those Waffen-SS divisions and establishments that operated in and around Trieste as well as their role during the Second World War, especially in relation to the National Liberation Army and Partisan detachments of Slovenia (or Yugoslavia), later renamed Yugoslav Army.

KEY WORDS

Second World War, Trieste, OZAK, Waffen-SS, national liberation struggle

Kapitulacija Italije in nemška zasedba njenega ozemlja

Le nekaj dni po zaključku afriške kampanje maja 1943 je nemško politično in vojaško vodstvo ugotovilo, da italijanske oborožene sile ne bodo sposobne obraniti svoje domovine in da bo fašistični režim doživel politični zlom. Tako je že takrat v Italijo pričelo pošiljati divizije, ki bi sodelovale v boju proti zaveznikiškimi invazijskim silam.¹

Hkrati je feldmaršal Wilhelm Keitel, načelnik *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW), 21. maja izdal ukaz o pripravi načrta nemškega odziva na morebitno italijansko kapitulacijo oziroma priključitev zaveznikiškemu taboru. To navodilo je bilo izpolnjeno v obliki več operativnih načrtov: za zasedbo italijanskega »škornja« (*Alarich*), nevtralizacijo italijanskih sil na Balkanu in zasedbo tega področja (*Konstantin*), za zasedbo italijanskega okupacijskega območja v južni Franciji (*Siegfried*), za zavarovanje francosko-španske meje (*Nürnberg*) in za zavarovanje francosko-italijanske meje (*Kopenhagen*).

Po zaveznikiški invaziji na Sicilijo 9. julija 1943, ki se je končala z zasedbo celotnega otoka 17. avgusta istega leta, je kmalu sledilo izkrcanje na italijanskem »škornju« 3. septembra. Nemčija je v tem času pričela v Italijo pošiljati svoje rezervne in veteranske divizije. 25. julija je padel fašistični režim, saj je Veliki fašistični svet izglasoval nezaupnico vladi Benita Mussolinija, ki je bil nato aretiran.²

28. julija je nemški kancler in vrhovni poveljnik oboroženih sil Adolf Hitler odobril nemške protiukrepe – operacijo Os (*Achse*), ki je združevala operaciji *Alarich* in *Konstantin*. Že v dneh pred potrditvijo operacije je pričel OKW proti Italiji pošiljati okrepitve, potrebne za izvedbo operacije. 29. julija je feldmaršal Erwin Rommel v Münchnu prevzel poveljstvo nad lažnim štabom *Auffrischungsstab München*, zakritim poveljstvom Armadne skupine B (*Heeresgruppe B*); prav ta je imela nalogo zasesti severno Italijo, italijansko zasedeno ozemlje na območju Slovenije in hrvaško Istro.

Pred italijansko kapitulacijo 8. septembra 1943 je bilo več nemških divizij nastanjenih na severu Italije. Njihova naloga je bila zavarovati to ozemlje ter prodreti proti Rimu. Kapitulacija je povzročila skoraj popoln kolaps italijanskih oboroženih sil, zaradi česar so nemške sile brez večjih težav dosegle zastavljene cilje na severu Italije.

Nemška 71. pehotna divizija, ki je avgusta 1943 prišla na Gorenjsko iz Danske, je prodrla in že naslednji dan (9. septembra) zasedla Trst, Trbiž, Reko in Gorico. 10. septembra je v Trst prišel 1. bataljon 1. tankovskega polka nemške 1. tankovske divizije, sle-

dile pa so mu še druge nemške enote, kot na primer 3. tankovska varnostna četa (17.).³

10. september pomeni prelom v zgodovini tega območja, saj je Hitler ukazal ustanovitev dveh novih administrativno-upravnih področij na ozemlju zasedene Italije. Ustanovljeni sta bili operacijski conii Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland*; OZAK) s sedežem v Trstu in Alpsko predgorje (*Operationszone Alpenvorland*; OZAV) s sedežem v Bolzanu. OZAK je obsegal pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner in Ljubljana.

25. septembra je nemški vojaški poveljnik severne in osrednje Italije general Joachim Witthöft začasno prevzel položaj vojaškega poveljnika severne Italije (*Militärbefehlshaber Oberitalien*); načeloval je teritorialnim vojaškim poveljstvom (*Militär-Kommandatur*). Vojaško poveljstvo 1001 (*Militär-Kommandatur 1001*) je bilo ustanovljeno v Trstu, od koder je nadzorovalo ozemlje pokrajin Trst, Reka, Pulj in Ljubljana. Sprva je bil poveljnik polkovnik Georg Erdmann, ki ga je oktobra 1944 zamenjal generalmajor Johann (Hans) Sauerbrey. Tako poveljstvo je bilo ustanovljeno še v Gorici (*Militär-Kommandatur 1002*), pristojno pa je bilo za pokrajini Gorica in Videm. Obe poveljstvi sta bili odgovorni za vzdrževanje varnosti v pokrajinah, organiziranje alarmnih enot, zagotavljanje vojaške discipline, izvajanje vojaške zasedbene uprave, zbiranje italijanske vojaške opreme in oborožitve itd.⁴

1. oktobra istega leta je bil ustanovljen in formalno zaseden tudi položaj Poveljnika na varnostnem območju Jadransko primorje (*Befehlshaber im Sicherungsgebiet »Adriatisches Küstenland«*), ki ga je do konca vojne zasedal general gorskih enot Ludwig Kübler. General Kübler je prevzel vojaško poveljstvo nad enotami v OZAK, pri čemer je bilo ustanovljeno Splošno poveljstvo Kübler (*General-Kommando Kübler*). 28. avgusta 1944 je bilo preoblikovano/preimenovano v 97. armadni korpus (*LXXXVII. Armeekorps*).⁵

Globočnik, Rižarna in Akcija Reinhardt

V Trstu je bil od oktobra 1943 navzoč tudi Odilo Globočnik, ki je bil od novembra 1939 esesovski in policijski vodja (*SS- und Polizeiführer*, SSPF) za ljubljansko območje na Poljskem. Tu je bil od decembra 1941 med drugim vodja Akcije Reinhardt (*Aktion Reinhardt*; tudi *Aktion R*), pri čemer je bil neposredno podrejen Himmlerju. Dodeljenih mu je bilo 450 pripadnikov SS in policije, ki so bili poznani kot Posebni oddelek R (*Sonderabteilung R*; krajše le *Ab-*

³ Di Giusto, *Operationszone*, str. 44–51.

⁴ Prav tam, str. 59–61.

⁵ Di Giusto, *Operationszone*, str. 61–65; Umbreit, *Die deutsche Herrschaft*, str. 80.

¹ Prim. Agarossi, *A Nation Collapses*.

² Prim. Morgan, *The Fall of Mussolini*.

teilung R). Prav tako mu je bilo podrejenih dobrih pet tisoč tujerodnih (največ ukrajinskih) pripadnikov, kolaborantov, ki so bili organizirani kot esesovski stražarsko osebje (*SS-Wachmannschaften*; SS-WMS). V okviru Akcije Reinhardt, ki je dejansko začela z delom marca 1942, so ustanovili tri uničevalna taborišča (Belzec, Sobibor in Treblinka) in taborišče za usposabljanje tujerodnih pripadnikov (Travniki) ter prevzeli nadzor nad esesovskimi gospodarskimi objekti (s prisilnimi delavci) v Lublinu.⁶

V teh treh taboriščih so od marca 1942 do novembra 1943 ubili okoli 1,7 milijona Judov ter neznan število Romov, Poljakov in sovjetskih vojnih ujetnikov; v njih so tako umorili največji del Judov v primerjavi z drugimi sistemi koncentracijskih taborišč (Dachau, Mauthausen itd.).⁷

SS-WMS, ki je imela status SS-enote za posebno službo (*SS-Sonderdienst-Einheit*), je poleg straženja omenjenih objektov sodelovala tudi pri zatrtju vstaje v varšavskem getu. Do konca operacije Reinhardt na Poljskem je bilo ustanovljenih osem čet. Medtem ko so bili njihovi pripadniki oskrbovani in plačani kot redni pripadniki Waffen-SS, so bile uniforme, oznake in činovni sistem drugačni. Prav tako niso imeli statusa rednih pripadnikov Waffen-SS, temveč status spremstva (*Gefolge*) oziroma pomožne sile Waffen-SS.⁸

Ob prihodu v OZAK je Globočnik prevzel položaj višjega SS in policijskega vodja v OZAK (HS-SPF OZAK), pri čemer je s seboj pripeljal najpomembnejše podrejene iz Poljske. Tudi tu je ustanovil manjše uničevalno taborišče, in sicer v tržaški Rižarni (*Risiera*), kjer so delovali pripadniki samostojnega SS-stražarskega bataljona »Trst« (*SS-Wachmannschaften »Triest«*; SS-WMS).⁹ Globočnik je zapustil Poljsko, še preden so tam končali z aktivnostmi (v tem času so še izkopavali in sežigali trupla ubitih ter uničevali taborišča), pri čemer je sprva s seboj pripeljal pet najtesnejših sodelavcev. Do novembra je bilo tako v OZAK premeščeno že skoraj celotno nemško osebje s Poljske, in sicer 92 pripadnikov.¹⁰

Akcija Reinhardt (oziroma oddelek R) je nadaljevala delo kot posebni oddelek, dodeljen neposredno Globočniku, ki je tako izvajal operativno poveljstvo nad oddelkom, ko je bil ta administrativno še vedno

podrejen akciji T4, ta pa neposredno kanclerjevi pisarni oziroma Adolfu Hitlerju. Kot *Einsatzgruppen* je bil tudi ta oddelek sestavljen iz mešanice pripadnikov splošne SS, Waffen-SS, policije itd. Vodja oddelka je bil *SS-Sturmbannführer* Christian Wirth (po njegovi smrti pa *SS-Obersturmbannführer* August Dietrich Allers), nadzoroval pa je naslednje enote: R 1 (v Trstu in Rižarni; pod neposrednim poveljstvom Wirtha/Allersa), R 2 (na Reki in Sušku; pod vodstvom *SS-Hauptsturmführer*ja Franza Reichleitnerja, nato Stangla), R 3 (v Vidmu; poveljnik *SS-Hauptsturmführer* Franz Stangl, nato *SS-Untersturmführer* Paul Arthur Walther in Helmut Fischer) in R 4 (v Mestrah v drugi polovici leta 1944, pod Stanglovim vodstvom).¹¹

Tik pred vojno, oktobra 1938, so v tržaški provinci našli dobrih šest tisoč Judov, katerih število se je do nemške okupacije severne Italije zmanjšalo. Prvi sistematični lov na tržaške Jude je bil izveden 9. oktobra 1943, pri čemer so do konca januarja 1944 že skoraj popolnoma iztrebili judovsko prebivalstvo v Trstu. Preko Rižarne so jih poslali naprej v Auschwitz. Podobno je bilo v drugih pokrajinah: v Gorici novembra 1943, v Vidmu med januarjem in junijem 1944, v Pulju med oktobrom 1943 in septembrom 1944 ter na Reki med februarjem in junijem 1944. Tako so v Gorici 23. novembra 1943 najprej zaprli 23 Judov, pozneje pa še preostalih 24. Dne 7. decembra so bili poslani v Auschwitz, iz katerega sta se vrnila le dva.¹²

Rižarna, ki je bila zapor in policijsko priporno taborišče, je bila sprva le točka za zbiranje zajetih Judov in predvsem partizanov, ki so jih nato deportirali v nemška koncentracijska oziroma delovna taborišča. V taborišču so zaprte ljudi mučili in tudi ubijali. Zaradi trupel ubitih ljudi so na osnovi že obstoječe industrijske peči v Rižarni zgradili krematorij (edini v zahodnoevropskem koncentracijskem taborišču). Ocenjujejo, da je tu umrlo dva do pet tisoč ljudi. Krematorij so prvič uporabili 3. aprila 1944, ko so sežgali trupla 71 ustrelenih talcev. V uporabi je bil do 28. aprila 1945, naslednjega dne pa so ga minirali in tako uničili.¹³

Slovenski partizani so bili z delovanjem taborišča v Rižarni seznanjeni že med vojno. Prvi ohranjeni dokument o tem je iz konca septembra 1944, ko so o Rižarni zapisali: »Pri SAN SABBBI 'Čistilnici riža' je taborišče osumljenih židov, Grkov in partizanov itd. Možnost jih je rešiti.« A do rešilne akcije ni nikoli prišlo, predvsem zaradi velike nemške posadke v Trstu.¹⁴

⁶ Arad, *Belzec, Sobibor, Treblinka*, str. 14f.; Black, *Foot Soldiers*; Perz, *The Austrian Connection*, str. 400f. Prim. Rückerl, *NS-Vernichtungslager*.

⁷ Arad, *Belzec, Sobibor, Treblinka*, str. 377–379.

⁸ Black in Gutmann, *Racial theory*, str. 29–32; Justiz und NS-Verbrechen, Lfd. Nr. 924, LG München II (sodba münchenkega sodišča proti Ivanu Nikolaju Demjanjuku, 12. maja 2011, <http://www.junsv.nl/cgi/t/text/text-idx?c=justizw;cc=justizw;rgn=div3;lang=de;view=text;idno=w49;node=w49%3A5.2.55> (pridobljeno 28. decembra 2016)). Prim. Black, *Police Auxiliaries*, str. 327–366.

⁹ Prim. Di Giusto in Chiussi, *Globocnik's Men*.

¹⁰ Di Giusto in Chiussi, *Globocnik's Men*, str. 16; Ferenc, Satan, njegovo delo in smrt, str. 218, 375f.; Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs*, str. 310.

¹¹ Di Giusto in Chiussi, *Globocnik's Men*, str. 21–25; Ferenc, Satan, njegovo delo in smrt, str. 210; Wedekind, *Nationalsozialistische Besatzungs*, str. 310–312.

¹² Makuc, *Primorska dekleta*, str. 82–83; Villani, *The Persecution of Jews*, str. 248–249.

¹³ Ivančič, *Lebič*, str. 186–187; Združenje ANED v Trstu, str. 116; Zimmerman, *Jews in Italy*, str. 250–252. Prim. Fölkel, *Rižarna*, str. 27f.; Volk, O lastništvu in uporabi.

¹⁴ ARS, SI AS 1848, t. e. 24, situacijsko poročilo OC štaba 9. korpusa z dne 27. septembra 1944.

Pripadniki Akcije Reinhardt niso bili zadolženi le za upravljanje uničevalnega taborišča, ampak jih je Globočnik formalno vključil tudi v obrambno-varnostni sistem OZAK, ko jih je (poleg drugih) imenoval za zavarovalne komandante (*Sicherungskommandant*) določenih območij. Wirth je tako konec aprila oziroma v začetku maja prevzel varovanje ceste Trst–Reka in njene neposredne okolice, kar je opravljal vse do svoje smrti 26. maja 1944, ko je bil ubit med inšpekcijo ceste; tudi to njegovo zadolžitev je prevzel Allers.¹⁵

Ob prihodu v Trst so Nemce spremljali najzanesljivejši pripadniki SS-WMS, ki so bili jedro nove enote. Glavnina moštva novega stražarskega bataljona je prišla z območja OZAK. To so bili vzhodnoevropski folksdojčerji ter državljani Sovjetske zveze (oboje večinoma iz Ukrajine). Tako kot na Poljskem so bili pripadniki SS-stražarskega bataljona (pomozni) del Waffen-SS. Tudi v Trstu so ustanovili šolo za usposabljanje rekrutov za stražarsko osebje. Šolsko osebje in šolajoče se rekrute so večkrat uporabili za varovanje Rižarne in cestno-železniškega omrežja ter za izvajanje protipartizanskih operacij.¹⁶

Večina moštva bataljona je bila prisilno mobilizirana, in sicer iz lokalnega prebivalstva italijanskega, hrvaškega in slovenskega rodu. Tako je bil nekdanji partizan (in poznejši terenec), ki je po zlomu goriške fronte odšel domov na Lokve, 27. septembra zajet z drugimi moškimi vaščani in poslan v Gorico. Tam so izbrali najmlajše (letnike 1915–1925) ter jih poslali v Trst, kjer so jih »zaprli v šolo, spreoblekli [sic!] v italijansko uniformo, začeli z vojaško dresuro«. Sprva so jih učili Ukrajinci, pozneje Štajerci (»ki so znali slovensko«), in nazadnje Nemci v nemščini. Poleg mrtvaške glave in nemškega orla na čepici so slovenski pripadniki imeli na rokavu tako »slovensko zastavo« kot standardnega nemškega orla. Najspodobnejše vojake so premestili v Waffen-SS, po vsej verjetnosti pretežno med kraške lovce in v 7. SS-šolski nadomestni bataljon. Zaradi tega prehajanja moštva je prihajalo do zamenjav identitet med omenjenimi enotami.¹⁷

Glede na narodno pripadnost moštva oddelka R in SS-stražarskega bataljona lahko pripadnike delimo na tri kontingente: nemški častniki in podčastniki, Vzhodnoevropejci (vključno s folksdojčerji) in

¹⁵ Ferenc, Nemška policija, str. 80–81.

¹⁶ Di Giusto in Chiussi, *Globocnik's Men*, 28f.; Ferenc, Lalka v Trstu, str. 284–285.

¹⁷ ARS, SI AS 1848, t. e. 1, »Kronika IX. Korpusa: Izpoved slovenskega SS-ovca« z dne 21. maja 1944; ARS, SI AS 1848, t. e. 22, poročilo OC štaba 9. korpusa OBOD-u z dne 20. decembra 1944; ARS, SI AS 1848, t. e. 23, poročilo anglo-ameriški vojaški misiji pri štabu 9. korpusa z dne 1. decembra 1944; ARS, SI AS 1848, t. e. 25, situacijsko poročilo OC Komande goriškega vojnega področja z dne 28. septembra 1944; ARS, SI AS 1848, t. e. 43, »Preverjanje podatkov« OC štaba 9. korpusa OT B 7 z dne 10. novembra 1944; ARS, SI AS 1851, t. e. 31, »Poročilo od 15.10.–30.10.1944.« OC štaba 9. korpusa z dne 3. novembra 1944.

Odlikovanje

V soboto 6. maja je bila v vojašnici v ulici Diaz intimna a pristrčna slovesnost. Poo-blaščence visokega SS in policijskega vodje za goriško pokrajino g. Sturmabführer *Tauss* je pripel g. Untersturmführerju *Franzu* odlikovanje železnega križa II. stopnje v znak priznanja za uspešno borbo proti boljševizmu.

Untersturmführer Franz je že več mesecev v Gorici kot vodja SS oddelka in instruktor domobrancev. K odlikovanju mu iskreno častitamo in mu želimo, da tudi v naprej uspešno razvija svojo delavnost proti skupnemu sovražniku boljševizmu ter v korist in pomirjenje izmučene in izkrvavele goriške pokrajine.

Članek o odlikovanju esesovskega častnika Kurta Franza v Goriškem listu 10. maja 1944.

lokalno moštvo (Italijani, Slovenci, Hrvati). Pripadniki SS-WHS so imeli standardno SS-vojaško knjižico (*SS-Soldbuch*), iz katere je razvidno, da je bilo uradno ime enote SS-stražarski bataljon »Trst« (*SS-Wachmannschaften-Bataillon »Triest«*). Pripadnost Waffen-SS je razvidna iz pečata: »Waffen-SS / Der Höhere SS-u. Polizeiführer in der Operationszone Adriatisches Küstenland«.¹⁸

Januarja 1944 je v Gorici začela delovati enota *Kommando G* (pod poveljstvom *SS-Untersturmführerja Kurta Franza*), ki je imela nalogo usposabljanja rekrute za deželno stražo (*Landschutz*).¹⁹

Konec februarja 1944 je bil SS-stražarski bataljon sestavljen iz dveh kontingentov: *Wachmannschaft I* (Vzhodnoevropejci; *Ostvölker*), v moči ene čete, ki je bila v Trstu, ter *Wachmannschaft II* (lokalno moštvo),

¹⁸ ARS, SI AS 1851, t. e. 80, esesovska vojaška knjižica Alfonia D.

¹⁹ Di Giusto in Chiussi, *Globocnik's Men*, str. 116; Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 82.

Poslopje tržaške Rižarne junija 2019 (foto: Jure Janežič).

v moči treh čet, ki so bile nastanjene v Gorici (1.), Trstu (2.) ter na Reki in v Pulju (3.). Konec aprila sta bili ustanovljeni še 4. in 5. četa, ob tem pa tudi štabna četa (iz vzhodnoevropske čete) in transportni vod.²⁰

Deli oddelka R in SS-stražarskega bataljona so sodelovali v operaciji *Braunschweig*, ki je konec aprila in v začetku maja 1944 v hrvaški Istri potekala v treh fazah. V okviru operacije so pripadniki teh dveh enot sodelovali v požigih vasi ter izvajali zavarovanje t. i. kraške ceste (*Karststrasse*) oziroma ceste Trst–Reka.²¹

Posledično so bili pripadniki te enote tarča partizanskih napadov. 26. maja 1944 so partizani Istrskega odreda postavili zasedo vzdolž ceste Reka–Trst pri Kozinskem vrhu, saj so imeli poročila, da se tu vozi esesovski major, ki je obiskoval postojanke vzdolž ceste (na Kozini, v Materiji, Podgradu, Divači itd.). Malo manj kot dvajset partizanov je obstreljevalo samotno vozilo; major Wirth je bil takoj mrtev, ranjenemu vozniku pa je uspelo nadaljevati vožnjo do Kozine (v napadu je umrl še ukrajinski prostovoljec). V povračilo so Nemci še isti dan požgali 23 domačij v vasi Beka in tri v Ocizli ter zasegli govedo.²²

Prvi večji operativni spopad med slovenskimi partizani in SS-WMS je zabeležen med bojem za vas Razdrto 6. junija 1944. Vas je bila obdana z obročem osmih strojničnih gnezd (bunkerjev), v katerih so stražarsko službo izmenično »opravljali oddelki SS Hrvaške (sic!) narodnosti in oddelki Slovenskega Nar. Var. Zbora« (4. četa WMS in 5. četa Sloven-

skega narodnega varnostnega zbora; SNVZ). Okoli 11. ure zvečer so vas napadli partizani (17. brigada, okrepljena z 2. bataljonom 18. brigade in 1. bataljonom brigade »Triestina d'assalto«). Obramba je zaradi napada z različnih strani kmalu popustila. Potem ko so partizani zajeli prve branilce, je boj za vas trajal okoli štiri ure, nakar so se branilci umaknili. Za seboj so pustili težko oborožitev 5. čete SNVZ, »a je [ta] to noč bila v službi SS moštva, ki je izgubilo tudi vse ostalo njim dodeljeno orožje«. Po partizanskih podatkih je imel sovražnik 30 mrtvih in 11 zajetih vojakov, medtem ko so zaplenili tri težke minomete, dva mitraljeza, deset pušk, eno signalno pištolo in večjo količino streliva.²³

8. julija 1944 so partizanski obveščevalci sestavili prvo daljše poročilo o Rižarni: »Pri Rafineriji Standard med Škednjem in Žavljem se nabaja mučilnica Rizier, precej (sic!) je bila to vojaška kasarna. V to mučilnico so po razpadu Italije pripeljali okoli 4500 judov, razne tega so po vsak dan podnevi in ponoči vozili tja ljudi iz zaporov [iz] okolice Trsta in Istre. To kasarno stražijo SS-ovci. Nek SS katerega so prej opili je povedal: Vsak, ki prestopi prag te kasarne se ne vrne nikoli več, ker jih vse spečejo v posebnih pečeh nalašč pripravljene zato. Jetnike udarijo po glavi s kladivom nato pa jih odpeljejo v prostor, ki ima dno iz železnih palic. Pod njim gorijo ognji. Čez pol ure odprejo prostor in v njega lahko zopet pripeljejo drugega aretiranca. Ta sam stražar se je pobahal da je bilo v tej mučilnici spečenih preko 4000 judov in razne tega ogromno število zajetih partizanov.

²⁰ Di Giusto in Chiussi, *Globocnik's Men*, str. 115–116.

²¹ Prav tam, str. 55–89.

²² Ferenc, Satan, njegovo delo in smrt, str. 282–285; Zadnik, *Istrski odred*, str. 317–326.

²³ ARS, SI AS 1878, t. e. 3, dopis Poveljstva rekrutne čete SNVZ SSPF Triest z dne 28. julija 1944; Bavec, *Bazoviška brigada*, str. 268–270; Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 577–579.

Predno jih pa odpeljejo v omenjene prostore jih zaslišujejo in jih mučijo, pretepajo z biči jeklenih žič. V tej mučilnici so jetniki zaprti posamezno v posebnih celicah v katerih morajo jetniki ležati ali sedeti, ker os (sic!) celice zelo nizke. V to mučilnico vozijo Nemci vsako noč precej drv in vsak dan se vidi dim, ki gre iz omenjenih peči. Ob priliki bombardiranja Trsta so Nemci obkolili to kasarno in svojih mest niso zapustili, čeprav so padale bombe v neposredno bližino, ker so se zbal, da ne bi ujetniki zbežali. Dostop v to kasarno nimajo niti vse nemške vojaške osebe. V neposredni bližini mučilnice se nahaja rafinerija Standart, garaža za tramvaje, velika klavnica in pa industrija za izdelovanje tankov.«²⁴

Naslednjega dne, 9. julija 1944, so obveščevalci poročali, da »komanda SS ter gestapo sežiga naše ljudi v tržaški rižarni.«²⁵ 13. julija so partizani angleško vojaško misijo obvestili, da je v tržaški nekdanji vojašnici italijanskih karabinjerjev »bataljonska komanda, slovenskih, ital[i]janskih in hrvaških (sic!) SS«.²⁶

Avgusta 1944 je imel stražarski bataljon sedem čet, ki so bile razmeščene takole: 1. (slovenska) v Gorici, 2. (italijanska) v Huminu (Gemona), 3. (istrska) v Pulju, 4. (hrvaška) v Senožečah, 5. (mešana) v Trstu, 6. (ukrajinska) v Vidmu in 7. (mešana) v Trstu. Oktobra naj bi senožeško četo premestili v Trst, a je bila konec meseca ponovno zabeležena v Senožečah. Partizanski obveščevalci so nadalje zapisali, da je videmska četa izurjena za protiletalski boj.²⁷

Sredi avgusta 1944 so ponovno poročali, da se v Trstu »trdovratno govori, da se trikrat tedensko sežigajo trupla likvidirancev«. 20. septembra so poročali, da so »nemški SS peljali iz čistilnice riža pri Sv. Soboti v zaprtem kamijonu 10 zabojev zgorjenih človeških trupel.«²⁸

8. oktobra se je pričela petdnevna ofenzivna akcija na Banjški planoti, v kateri so poleg SS-WMS sodelovali še 10. SS-policijski polk ter deli 159. pehotne divizije (159. *Infanterie-Division*). Akcija je bila neuspešna, saj so jih partizani zavrnil. Oktobra je del stražarskega bataljona v sodelovanju s 7. SS-šolskim in nadomestnim bataljonom izvedel »le manjši izpad v Brda«. Konec oktobra je v Gradiško prišlo »500

Istranov, ki pripadajo SS Wachmannschaft«; po vsej verjetnosti so sem prišli z namenom urjenja oziroma dodelitve 7. SS-bataljonu ali zaradi skupnega izvajanja protipartizanskih operacij.²⁹

Konec leta 1944 je število čet naraslo na devet: 1. (slovenska) v Gorici, 2. (italijanska) v Huminu (Gemona), 3. (istrska) v Banah, 4. (hrvaška) v Senožečah, 5. (mešana) v Banah, 6. (ukrajinska) v Vidmu, 7. (mešana) v Trstu, 8. neznan kje in 9. v Banah pri Opčinah. Enako število čet je bilo tudi konec februarja 1945, ko so celoten obseg stražarskega moštva ocenili na 1.300 mož.³⁰

Kako je potekal umik oddelka R in SS-stražarskega bataljona, v podrobnostih ni znano. Predvidevamo, da so se pripadniki obeh enot zbrali v Trstu in ga v večji koloni, vključno z Globočnikom, zapustili v noči iz 28. na 29. april 1945. 30. aprila je Globočnik vzpostavil začasni štab v vasi Arta v Karniji. Med umikom je zaradi napadov zavezniških letal in lokalnih partizanov padlo več pripadnikov obeh enot. V noči iz 3. na 4. maj je Globočnik nadaljeval umik proti Avstriji, zaščito umika pa so izvajali kraški lovci. Možno je tudi, da so v pokolu v vasi Avasinis sodelovali pripadniki teh enot. Enoti sta dosegli Avstrijo, kjer ju je poveljnik Allers 7. oziroma 8. maja v vasi Kirchbach formalno razpustil.³¹

30. aprila 1945 so v Rižarno vstopili slovenski partizani; Mario Slavec-Vlado je bil prvi, ki je vstopil vanjo: »Tako ob vhodu so na levi strani z mesarskih klinov še viseli deli razkosanih človeških trupel, iz katerih je v korito kapljala kri ... Iz ruševin razstreljene krematorijske peči se je valil gost dim, dokaz, da so Nemci malo prej zapustili kraj nepopisne krivolčnosti ...«³²

Kommando Adria

V Trstu je bila nastanjena tudi bojno-podporna enota Waffen-SS, in sicer Poveljstvo Adria esesovskega polka »Kurt Eggers« (SS-*Standarte* »Kurt Eggers«, *Kommando Adria*), ki je bilo zadolženo za izvajanje vojaške propagande in OZAK, kamor je sodilo tudi izvajanje obveščevalne dejavnosti med lokalnim prebivalstvom (glede morale).

Začetki vojaško-propagandne enote Waffen-SS segajo v januar 1940, ko je bil izdan ukaz o ustano-

²⁴ ARS, SI AS, 1851, t. e. 62, »Izvoleček iz političnih poročil za razdobje od 25. VI. – 8. VII. 1944« z dne 8. julija 1944.

²⁵ ARS, SI AS 1851, t. e. 62, poročilo OBOD-a obveščevalnemu oddelku Odseka za notranje zadeve z dne 9. julija 1944.

²⁶ ARS, SI AS 1848, t. e. 23, poročilo angleški vojaški misiji pri štabu 9. korpusa z dne 13. julija 1944.

²⁷ ARS, SI AS 1848, t. e. 22, »Poročilo od 16. 8. – 31. 8. 1944.« OC štaba 9. korpusa z dne 4. septembra 1944; ARS, SI AS 1848, t. e. 22, »Poročilo od 15. 9. – do 30. 9. 1944.« OC štaba 9. korpusa z dne 3. oktobra 1944; ARS, SI AS 1848, t. e. 22, »Poročilo od 1.10. do 15.10.1944.« OC štaba 9. korpusa z dne 19. oktobra 1944; ARS, SI AS 1851, t. e. 31, »Poročilo od 1.8. do 15.8.1944.« OC štaba 9. korpusa z dne 20. avgusta 1944.

²⁸ ARS, SI AS 1851, t. e. 62, poročilo OBOD-a II. odseku Oddelka za zaščito naroda z dne 2. septembra 1944; ARS, SI AS 1859, t. e. 10, situacijsko poročilo OC štaba 7. korpusa z dne 24. septembra 1944.

²⁹ ARS, SI AS 1851, t. e. 67, »situacijsko poročilo št. 100« OBOD-a z dne 15. oktobra 1944; ARS, SI AS 1851, t. e. 95, »Poročilo od 15.10.–30.10.1944.« OC štaba 9. korpusa z dne 3. novembra 1944; ARS, SI AS 1851, t. e. 95, »situacijsko poročilo št. 161« OC štaba 9. korpusa z dne 9. novembra 1944.

³⁰ ARS, SI AS 1851, t. e. 61, »Podroben opis sovražnih edinic na teritoriju kontroliranem po NOV in POS«, 1944, izdal OBOD; ARS, SI AS 1851, t. e. 64, »Sovražne edince na teritoriju kontroliranem po NOV in POS« z dne 28. februarja 1945.

³¹ Di Giusto in Chiussi, *Globočnik's Men*, str. 103–111.

³² ARS, SI AS 1848, t. e. 3, »Potek vstaje v Trstu od 27. apr. 1945. do 1. maja 1945.«; Likar, *Franc Uršič – Joško*, str. 68.

Spremna beseda Odila Globocnika v publikaciji, ki jo je izdal SS-Standardarte »Kurt Eggers«, Kommando Adria.

vitvi vojaško-poročevalske čete (SS-Kriegsberichter-Kompanie), in sicer v okviru LSSAH, katere poveljnik je postal Gunter d'Alquen. Vanjo so rekrutirali izkušene novinarje oziroma poročevalce, pa tudi slikarje, fotografe, snemalce itd. Četa je sprva imela 80 pripadnikov, razporejenih v treh vodih. Po osemtedenskem (vojaškem) usposabljanju ter nato specialističnem usposabljanju (med marcem in majem 1940) so sestavili tri vode, ki so bili dodeljeni esesovskim divizijam: LSSAH, »Das Reich« in »Totenkopf«. Avgusta naslednje leto je bila četa povečana v bataljon (SS-Kriegsberichter-Abteilung), ki je imel oktobra tega leta deset vodov. Poleti 1943 je imel že 27 dislociranih enot z okoli 150 častniki in 1.600 pripadniki moštva. 31. oktobra 1943 je Hitler podpisal ukaz, s

katerim je bil bataljon povečan v polk (SS-Standardarte »Kurt Eggers«).³³

Ena od takšnih dislociranih enot, uradno je šlo za bojno-propagandni vod (Kampfpropagandazug), je bila poslana tudi v OZAK, pri čemer je dobila naziv Poveljstvo Adria (Kommando Adria). Vod je bil dalje razdeljen na pet akcijskih tropov (Einsatztruppen): Trst, Reka, Pulj, Gorica in Videm. Izvajali so terensko delo med civilnim prebivalstvom (primarno proti partizanom, vendar pa so bili pozorni tudi na moralo pri delavcih) ter med tam nastanjenimi vojaškimi enotami (dviganje morale). Štab voda je bil v Trstu,

³³ Kaden, *Das Wort als Waffe*, str. 20–21, 23–24, 58; Krause, *SS-Standardarte*, str. 30; Mehner, *Die Waffen-SS und Polizei*, str. 89.

kjer so nadzirali tudi izdajanje več časopisov oziroma revij (*Deutsche Adria-Zeitung*, *Adria-Illustrierte*, *Voce di Furlania* itd.) ter delo radijske postaje Trst (*Sender Triest*).³⁴

Poveljstvo Adria je pričelo z delovanjem v začetku novembra 1943, ko je na Rainerjevo prošnjo v Trst prišel poveljnik enote Franz Hradetzky (1906–1962) z dvema pomočnikoma. Enota je bila v tehničnem in organizacijskem smislu podrejena polku, s sedežem v Berlinu, medtem ko je bila v operacijskem smislu neposredno podrejena Globočniku in (v operativnem smislu – glede propagande) svetovalcu za propagando pri visokem komisarju za OZAK. Hradetzky je bil zatem imenovan za vodjo aktivne propagande pri vrhovnem komisarju. Posledično so bili nekateri pripadniki poveljstva stalno nameščeni v pisarnah svetovalca.³⁵

Esesovski propagandisti so opravljali naslednje naloge: izdelovanje fotografij in filmov, pisanje člankov in propagandnih letakov ter njihovo razdeljevanje, spodbujanje furlanskega kulturnega dela ter oskrbovanje tako vojaško-policijskih enot v OZAK kot tudi civilnih delavcev na večjih gradbenih projektih. Enota je imela »tudi nalogo prosvetljevanja prebivalstva z vojnopisniškim delom«, kar pomeni, da je bila »razdeljevalna organizacija propagandnega urada visokega komisarja«. Izpostaviti je treba, da je berlinsko poveljstvo polka narekovalo primarno usmeritev delovanja proti italijanskemu prebivalstvu; Hradetzky je to poudaril z besedami: »90 % mojega delovnega območja je bilo na italijanskem območju (Verona–Gorica), zato sem tudi imel 50 % [moštva] Italijanov.«³⁶

V italijanskem Devinu je poveljstvo ustanovilo propagandno šolo (*Propagandaschule*), ki je imela nalogo domobranske propagandiste usposabljanja za delo in izvajati propagando med pripadniki ŠNVZ. Ti so bili prav tako dodeljeni poveljstvu, da so pomagali pri oblikovanju in širjenju propagande. Esesovski propagandisti so izvajali tudi usposabljanje specialnih propagandnih sodelavcev iz vojaško-policijskih enot, ki so imeli nalogo vzpostaviti terensko propagando ter pridobivati podatke med civilnim prebivalstvom in pripadniki enot.³⁷

Aktivna bojna propaganda je bila izvedena na »območjih, ki jih je kontrolirala NOV«, pri čemer so akcijski tropi izvajali propagando »z letaki, brošurami, plakati, avtomobili z zvočniki itd.«. Na voljo so imeli tudi več letal za odmetavanje letakov in pisanje po nebu, hkrati pa so za lokalno prebivalstvo organizirali srečanja, propagandne razstave, ogleda filmov itd. Med civilnim prebivalstvom so vzpostavili sistem zaupnikov, ki so poročali o razpoloženju ljudi.³⁸

Maja 1944 je imel Hradetzky pod svojim poveljstvom 85 pripadnikov in pomožno moštvo (telefonisti, fotolaboranti, kuharsko in tajniško osebje, prevajalci, avtomehaniki itd.).³⁹

Spomladi 1944 je bila v okviru poveljstva ustanovljena t. i. Skupina B (*Gruppe B*), ki je imela nalogo »postaviti vezo z Osvobodilno fronto in na podlagi teh kontaktov priti do podatkov ki bi jih potem [Hradetzky] in pa Gruppenführer Globotschnigg (sic!) izkoristila«. Skupina oziroma njeni pripadniki so ukaze dobivali neposredno od Globočnika.⁴⁰

S prihodom tujerodnih enot na območje OZAK so bili vojni propagandisti zadolženi tudi za »politično delovanje« v teh enotah oziroma za oskrbo njihovih propagandistov z nemškimi materialom.⁴¹

Poleti 1944 so med goriškimi partizani in nemško upravo v Gorici potekala nova pogajanja o premirju, a so propadla. Rösener je tako 7. julija v *Slovencu* objavil obvestilo: »Širijo se govornice, da je prišlo na Primorskem do sporazuma s tolovaji. To je čista navadna govornica!« Nekateri avtorji to razumejo kot (proti)propagando, delo esesovskih vojnih propagandistov, a viri kažejo, da so pogajanja res potekala.⁴²

Prek skupine B je konec februarja 1945 prišlo tudi do konkretnih stikov med pripadniki Poveljstva Adria in predstavniki 9. korpusa, »s ciljem, da bi prišlo do premirja in sporazuma med to skupino, ki je po njihovih izjavah zelo vplivna, ter med NOV«. Nemci so takrat izjavili, da so prišli po naročilu Hradetzkyja in Globočnika. Pogajanja niso bila uspešna, saj so partizani ugotovili, da gre za nemško provoka-

zurück, das Heim ruft Dich!«, nedatirano; ARS, SI AS 1878, t. e. 9, dopis poveljstva Adria vojaškemu poveljstvu Postojne z dne 29. avgusta 1944; ARS, SI AS 1931, t. e. 558, »IP – kurzi v Trstu«, nedatirano.

³⁸ ARS, SI AS 1931, t. e. 839, »Komanda 'Adria' v Trstu«, nedatirano; Kaden, *Das Wort als Waffe*, str. 99.

³⁹ ARS, SI AS 1931, t. e. 558, »Zagovorni spis obtoženca dr. Franc Hradetzky« z dne 11. julija 1947.

⁴⁰ ARS, SI AS 1931, t. e. 558, zapisnik zaslišanja dr. Franza Hradetzkyjega z dne 11. junija 1947; ARS, SI AS 1931, t. e. 839, »Komanda 'Adria' v Trstu«, nedatirano; INZS, škatla Nemška okupacija 225, poročilo OT 888b z dne 27. februarja 1945.

⁴¹ ARS, SI AS 1931, t. e. 824, povelje št. 88/44 HSSPF OZAK z dne 1. decembra 1944; Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 330.

⁴² Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 95; Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 198; Zavadlav, *Partizani*, str. 92–98. Gl. tudi *Slovenec*, 7. julij 1944.

³⁴ ARS, SI AS 1931, t. e. 558, zapisnik zaslišanja Franza Hradetzkyjega, »Organizacija državne varnostne službe – RSH«, nedatirano; Kaden, *Das Wort als Waffe*, str. 99.

³⁵ ARS, SI AS 1760, t. e. 2, »Unstimmigkeiten in der Zusammenarbeit der Propagandabteilung des Deutschen Beraters und des Propagandazuges 'Adria' in Fiume« z dne 8. decembra 1944; ARS, SI AS 1931, t. e. 558, »Zagovorni spis obtoženca dr. Franc Hradetzky« z dne 11. julija 1947; ARS, SI AS 1931, t. e. 561, zapisnik o zaslišanju Friedricha Rainerja, nedatirano. O propagandni dejavnosti v OZAK glej: Bresadola, *The Legitimising Strategies*.

³⁶ ARS, SI AS 1931, t. e. 558, »Zagovorni spis obtoženca dr. Franc Hradetzky« z dne 11. julija 1947; ARS, SI AS 1931, t. e. 558, zapisnik zaslišanja dr. Franza Hradetzkyjega z dne 11. junija 1947.

³⁷ ARS, SI AS 1878, t. e. 2, primer zračnega letaka »Kehre

Glava naslovnice časopisa *Die Kurznachricht des Tages* z dne 23. aprila 1945.

cijo, zato so bili vsi trije nemški pogajalci po daljšem zaslišanju »aretirani, zaslišani in likvidirani«. ⁴³

V začetku aprila 1945 je prvič zabeleženo delovanje akcijskega poveljstva Ljubljana (*Einsatz-Kommando Laibach*). Konec aprila 1945 je v Kranju začela delovati še gorenjska izpostava poveljstva (*SS-Standarte 'Kurt Eggers' KDO. Adria-Kampfpropaganda Oberkrain*), ki je izdajala časopis »Kratke dnevne novice« (*Die Kurznachricht des Tages*); zadnja številka je izšla 5. maja tega leta. ⁴⁴

Sklep

29. aprila je Globočnik, skupaj z najožjim štabom in Rainerjem, zapustil Trst ter se odpravil proti Avstriji. V spremstvu so bili še: Ernst Lerch, Hermann Höfle in Georg Michaelsen, ki so bili vsi v civilnih oblekah, medtem ko jih je spremljalo še šestnajst najzvestejših ukrajinskih esesovcev in uslužbenk. Potovali so s pomočjo petih nemških in italijanskih tovornjakov ter štabnega avtomobila. Preko Vidma so se nato odpravili proti Beljaku. ⁴⁵

Potem ko so najvišji poveljniki zbežali, se je preostalo osebje Rižarne (Italijani, Nemci in Ukrajinci), skupaj s pripadniki italijanske fašistične policije (skupaj okoli 800 vojakov), zateklo v poslopje pravne palače. Italijanski partizani so jih kmalu obkolili ter jim odklopili vodo. Šele prihod novozelandskih tankov in jugoslovanskih partizanov popoldne 2. maja je

omogočil dovolj veliko silo, da so se zadnji esesovci, branilci Trsta, predali. Vsi preživeli naj bi bili kmalu pobiti. ⁴⁶

Globočnikovi skupini je uspelo priti na Koroško, kjer so jo na gori Möslacher Alm zajeli britanski vojaki. Kmalu zatem je Globočnik storil samomor. ⁴⁷

V Trstu sta bili v drugi polovici druge svetovne vojne stalno nameščeni le dve enoti Waffen-SS, ki nista imeli večjega vpliva na potek vojne na tem območju. Zaradi Rižarne, ki je bila edino nemško uničevalno taborišče v Italiji (in na slovenskem etničnem ozemlju), so se tržaški esesovci v zgodovino zapisali predvsem zaradi storjenih umorov.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 1760, Višji vodja SS in policije v operacijski coni Jadransko primorje, 1943–1945

SI AS 1848, Deveti korpus narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, 1943–1945

SI AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945

SI AS 1859, Odredi sedmega korpusa narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1943–1945

⁴³ ARS, SI AS 1931, t. e. 690, »Pogajanja članov SS-Standarte 'Kurt Eggers' iz Trsta«, nedatirano.

⁴⁴ ARS, SI AS 1877, t. e. 57, dopis akcijskega trupa Kočevje akcijskemu poveljstvu Ljubljana z dne 5. aprila 1945; *Die Kurznachricht des Tages* (Krainburg), 23. april–5. maj 1945.

⁴⁵ Jennings, *Flashpoint Trieste*, str. 50–52.

⁴⁶ Prav tam, str. 56, 72.

⁴⁷ Poprzeczny, *Odilo Globocnik*, str. 366–382.

SI AS 1877, Slovensko domobranstvo, 1943–1945

SI AS 1878, Slovenski narodni varnostni zbor v Operacijski coni Jadransko primorje, 1943–1945

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004

INZS – Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino
INZS, škatla Nemška okupacija 225.

ČASOPISI

Die Kurznachricht des Tages (Krainburg), 23. april–5. maj 1945

Goriški list, 1944

Slovenec, 1944

LITERATURA

Agarossi, Elena: *A Nation Collapses: The Italian Surrender of September 1943*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Arad, Yitzhak: *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press, 1999.

Bavec, Franjo: *Bazoviška brigada*. Ljubljana: Odbor Bazoviške brigade, Partizanska knjiga, 1970.

Black, Peter in Martin Gutmann: Racial theory and realities of conquest in the occupied east: The Nazi leadership and non-German nationals in the SS and police. *The Waffen-SS: A European History* (ur. Jochen Böhrer in Robert Gerwarth). Oxford: Oxford University Press, 2017, str. 16–41.

Black, Peter R.: Police Auxiliaries for Operation Reinhard: Shedding Light on Trawniki Training Camp through Documents from behind the Iron Curtain. *Secret Intelligence and the Holocaust* (ur. David Bankier). New York: Enigma, 2006, str. 327–366.

Black, Peter: Foot Soldiers of the Final Solution: The Trawniki Training Camp and Operation Reinhard. *Holocaust and Genocide Studies* 25, 2011, str. 1–99.

Bresadola, Gianmarco: The Legitimising Strategies of the Nazi Administration in Northern Italy: Propaganda in the Adriatisches Küstenland. *Contemporary European History* 13, 2004, str. 425–451.

Di Giusto, Stefano in Tommaso Chiussi: *Globocnik's Men in Italy, 1943–45: Abteilung R and the SS-Wachmannschaften of the Operationszone Adriatisches Küstenland*. Atglen: Schiffer Publishing, 2016.

Di Giusto, Stefano: *Operationszone Adriatisches Küstenland. Udine, Gorizia, Pola, Fiume e Lubiana durante l'occupazione tedesca 1943–1945*. Udine: Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione, 2016.

Dornik Šubelj, Ljuba: *Ozna in prevzem oblasti 1944–46*. Ljubljana: Modrijan, Arhiv Republike Slovenije, 2013.

Ferenc, Tone: Lalka v Trstu, Gorici in Vipavski dolini: »Kralj smrti« iz Treblinke Kurt Franz – učitelj slovenskih in italijanskih kolaboracionistov. *Borec* 5, 1977, str. 277–286.

Ferenc, Tone: Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943–1945. *Borec* 1, 1977, str. 15–32; *Borec* 11, 1976, str. 577–592; *Borec* 2, 1977, str. 77–99.

Ferenc, Tone: Satan, njegovo delo in smrt. *Borec* 4, 1974, str. 205–226; *Borec* 5, 1974, str. 275–300; *Borec* 6–7, 1974, str. 375–382.

Fölkel, Ferriccop: *Rižarna: Vrata v smrt: Nacistično taborišče pri Trstu*. Trst, Koper: Založništvo tržaškega tiska, Obalna organizacija Zveze združenj borcev NOV, 1990.

Ivančič, Miloš: *Lebič: Zgodbe pozabljenega eksodusa*. Ljubljana: Sophia, 2013.

Jennings, Christian: *Flashpoint Trieste: The First Battle of the Cold War*. Lebanon: University Press of New England, 2017.

Kaden, Eric: *Das Wort als Waffe: Der Propagandakrieg der Waffen-SS und die SS-Standarte »Kurt Eggers«*. Dresden: Winkelried-Verlag, 2009.

Kraigher, Živa: *Ljudje in kraji na Pivškem med NOB (1941–1945): 2. knjiga*. Ljubljana, Postojna: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije in Organizacijski odbor ZZB NOV, 2002.

Krause, Werner H.: *SS-Standarte »Kurt Eggers«: Die Propagandaeinheit der Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg*. Inning am Ammersee: Druffel & Vowinckel-Verlag, 2009.

Likar, Zdravko: *Franc Uršič-Joško*. Kobarid: Kobariški muzej, 2000.

Makuc, Dorica: *Primorska dekleta v Nemčijo gredo*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2005.

Mehner, Kurt: *Die Waffen-SS und Polizei 1939–1945: Führung und Truppen*. Norderstedt: Militar-Verlag Klaus D. Patzwall, 1995.

Mlakar, Boris: *Domobranstvo na Primorskem: 1943–1945*. Ljubljana: Borec, 1982.

Morgan, Philip: *The Fall of Mussolini*. New York: Oxford University Press, 2007.

Perz, Bertrand: The Austrian Connection: SS and Police Leader Odilo Globocnik and His Staff in the Lublin District. *Holocaust and Genocide Studies* 29 (3), 2015, str. 400–430.

Poprzeczny, Joseph: *Odilo Globocnik: Hitler's Man in the East*. Jefferson and London: McFarland & Company, 2004.

Rückerl, Adalbert: *NS-Vernichtungslager im Spiegel deutscher Strafprozesse: Belzec, Sobibor, Treblinka, Chelmno*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1979.

Umbreit, Hans: *Die deutsche Herrschaft in den besetzten Gebieten 1942–1945*. V: Bernhard R.

- Kroener et al.: *Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1942–1944/45*. Stuttgart, 1999, str. 3–274 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Band 5.2).
- Villani, Cinzia: The Persecution of Jews in Two Regions of German-Occupied Northern Italy, 1943–1945: Operationszone Alpenvorland and Operationszone Adriatisches Küstenland. *Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule, 1922–1945* (ur. Joshua D. Zimmerman). Cambridge: Cambridge University Press, 2005, str. 243–259.
- Volk, Alessandro (Sandi): O lastništvu in uporabi kompleksa Rižarne pri Sv. Soboti – nekaj zapisov o predzgodovini in zgodovini nacističnega taborišča v Trstu. *Annales* 9, 1999, str. 431–442.
- Wedekind, Michael: *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2003.
- Zadnik, Maks: *Istrski odred*. Nova Gorica: Partizanska knjiga, 1975.
- Zavadlav, Zdenko: *Partizani, obveščevalci, jetniki. Iz dosjeja Zavadlav 1944–1994*. Ljubljana: Horvat M & M, 1996.
- Združenje ANED v Trstu in Inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji–Julijski krajini, »Rižarna pri Sveti Soboti«. *Od fašističnega škvadrizma do pokolov v Rižarni: Sporočilo o procesu: Trst – Istra – Furlanija 1919–1945: 2. izdaja* (ur. Filibert Benedetič et al.). Trst: Aned, 1978, str. 112–144.
- Zidar, Ferdinando: Proces o Rižarni. *Od fašističnega škvadrizma do pokolov v Rižarni: Sporočilo o procesu: Trst – Istra – Furlanija 1919–1945: 2. izdaja* (ur. Filibert Benedetič et al.). Trst: Aned, 1978, str. 145–154.

SPLETNE STRANI

- LG München II (sodba münchenkega sodišča proti Ivanu Nikolaju Demjanjuku, 12. maja 2011): <http://www.junsv.nl/cgi/t/text/text-idx?c=justizw;cc=justizw;rgn=div3;lang=de;view=text;idno=w49;node=w49%3A5.2.55> (pridobljeno 28. decembra 2016).

S U M M A R Y

Waffen-SS in and around Trieste during the Second World War

In 1943, the German Army occupied northern Italy, including Trieste, the capital of the homony-

mous province, which became an important garrison and administrative centre in the last two years of the war. German reorganization of the administrative structure also entailed the creation of the Operational Zone of the Adriatic Littoral (*Operationszone Adriatisches Küstenland* – OZAK), with Higher SS and Police leader Odilo Globočnik as its commander.

Formerly in charge of the mass extermination of Jewish, Slavic, and other inhabitants of Poland, Globočnik brought with him a few of his subordinates that made up the core of Trieste's SS Guard Battalion. With their assistance, he established in Trieste the only German extermination camp ever set-up on Italian soil and Slovenian ethnic territory. The camp was housed in a rice-husking facility Risiera and it was a site where Slovenes, too, were tortured and killed. The rank and file of the German extermination camp crew initially consisted of Soviet *Volksdeutsche* transported from the east and other collaborators, and soon new members were recruited from the population of OZAK. Apart from guarding the camp, the SS troops were also put in charge of securing some of the key roads around Trieste and engaged in battles with the units of the National Liberation Army, including Partisan detachments of Slovenia (or Yugoslavia), later renamed Yugoslav Army, until the liberation of Trieste in May 1945.

Another branch of Waffen-SS operating in Trieste was the SS-Standarte Kurt Eggers – Kommando Adria, which carried out propaganda activities. Using radio, various kinds of publications, leaflets, etc., the SS war reporters heightened the morale among the German (para)military units and local population as well as disseminated anti-Partisan propaganda.

R I A S S U N T O

Le Waffen-SS a Trieste e dintorni durante la seconda guerra mondiale

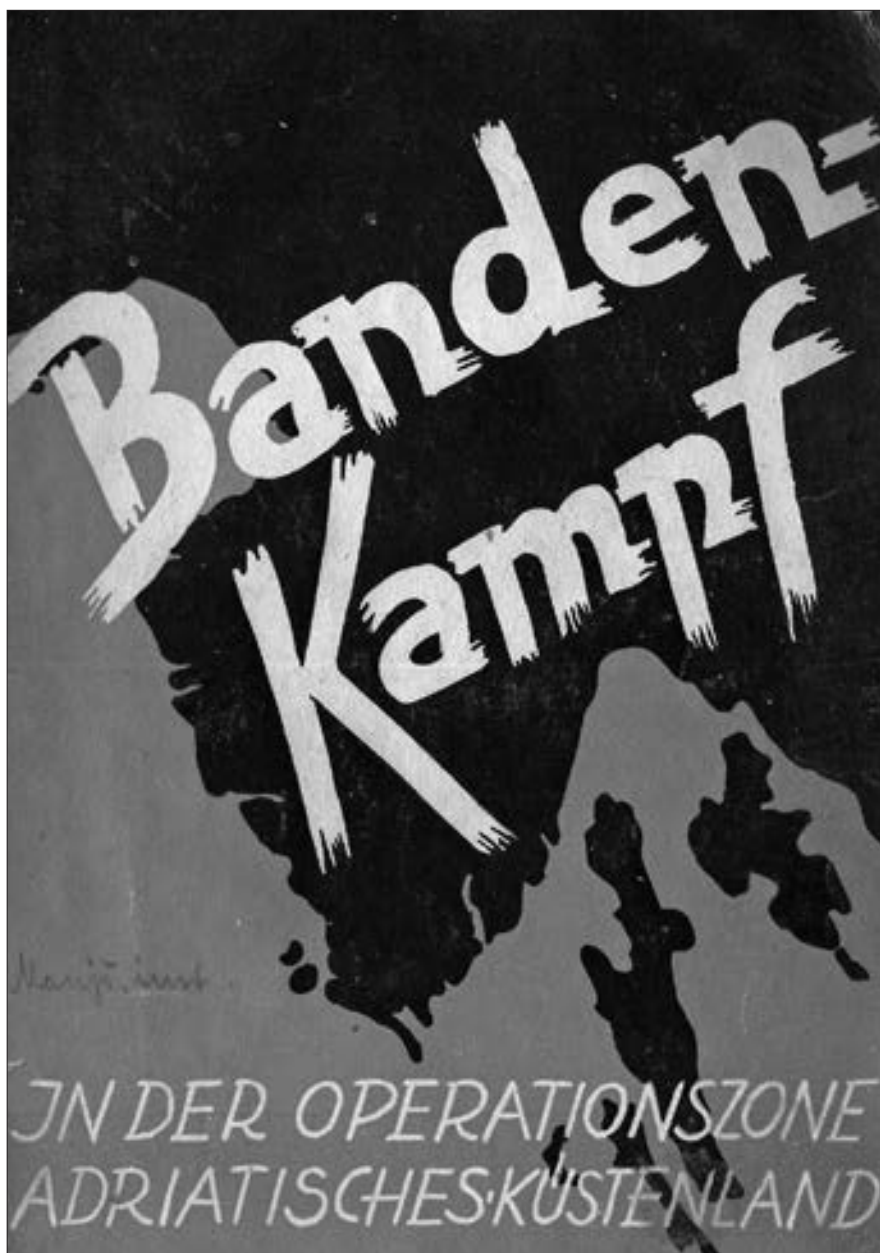
Nel 1943 i tedeschi occuparono il nord Italia e con ciò anche Trieste, il capoluogo della provincia di Trieste, che durante gli ultimi due anni della seconda guerra mondiale era diventato un importante centro amministrativo e sede di guarnigione. Nell'ambito della riorganizzazione tedesca della struttura amministrativa fu istituita la Zona d'operazioni del Litorale adriatico (acronimo di *Operationszone Adriatisches Küstenland* – OZAK), con Odilo Globočnik che divenne capo delle SS e della polizia nella zona d'operazioni.

Globočnik, che fino a quel momento era stato incaricato della distruzione di massa di ebrei, slavi e di altre popolazioni in Polonia, portò con sé alcuni dei suoi subalterni, che costituivano il nucleo del battaglione di salvaguardia delle SS di Trieste. Con

il loro aiuto, stabilì a Trieste l'unico lager nazista nel territorio italiano e nell'area etnica slovena, precisamente nei locali della Risiera, dove soffrirono e furono uccisi anche numerosi sloveni. A formare il nucleo dell'equipaggio tedesco del campo di sterminio erano i Volksdeutschen sovietici e a altri collaborazionisti portati dall'est che presto iniziarono a reclutare nuovi membri provenienti dal territorio OZAK. Oltre a salvaguardare il campo, i membri delle SS rilevarono anche la protezione di alcune delle principali strade intorno a Trieste, partecipando anche alle battaglie con le unità dell'Esercito popolare di liberazione del-

la Slovenia (ovvero della Jugoslavia), che successivamente fu ribattezzato in Esercito armato jugoslavo, fino alla liberazione finale di Trieste nel maggio del 1945.

La seconda unità delle Waffen-SS situata a Trieste fu l'Unità di propaganda Adria del Reggimento SS Kurt Eggers. Servendosi della radio, delle pubblicazioni, dei volantini, degli eventi, ecc., i propagandisti militari delle SS cercavano di migliorare il morale sia tra le unità (para)militari naziste che tra la popolazione locale, e nel contempo, portavano avanti la propaganda contro i partigiani.

Naslovnica knjige, ki jo je napisal pripadnik esesovske vojno-propagandne enote v Trstu.